

CAPÍTOL PRIMER

LES ACTIVITATS TRANSFORMADORES ANTERIORS A 1854

EL SECTOR TÈXIL: ELS PRATS D'INDIANES

Hem dit que podíem situar a mitjan segle o, més precisament, a 1854, el moment de l'arrencada industrial. ¿Cal per això que pensem que amb anterioritat no hi havia hagut en el terme cap activitat transformadora? És cert que el predomini agrícola era aclaparador, i també ho és que entre 1815 i 1842 sovintegen els documents en els quals trobem afirmacions que diuen que l'economia de l'Hospitalet és exclusivament rural i que no hi ha indústria de cap mena, afirmacions que de vegades es contradueixen, com veurem, amb evidències contemporànies igualment documentades. Per començar des del principi ens n'anirem fins als darrers anys del segle XVIII.

És sabut que durant 1789 l'«alcalde del crim» de Barcelona, don Francisco de Zamora, trameté a tots els corregiments i municipis del Principat un detallat qüestionari que incloïa una gamma molt variada d'aspectes geogràfics, econòmics, socials i fins i tot culturals. Les respostes al qüestionari de Zamora han arribat a nosaltres en diversos manuscrits que es conserven a l'arxiu del Palau Reial de Madrid. Una d'aquestes respostes conservades és la que fa referència a l'Hospitalet, signada per Feliu Norta, pagès i regidor de l'ajuntament, i redactada el mes de setembre del mateix any de 1789. Les respostes de Feliu Norta són tot sovint genèriques i poc precises, però la que fa a la pregunta sobre si hi ha indústries en el terme és ben clara i concreta: «*Hay algunas fábricas dentro del término —diu—, pero éstas son de Barcelona*». A *De pagesos a aturats* ja vaig especular sobre la manera com podíem interpretar aquesta afirmació, i reitero aquí l'opinió que la resposta de Feliu Norta fa referència a l'existència —probablement a la Marina de Santa Eulàlia— d'algun prat de blanqueig que depenia de fàbriques d'indianes barcelonines.

És el cas que sembla ben demostrada l'existència de prats d'indianes a la veïna Marina de Sants a la darrereria del segle XVIII i que a la Marina de Santa Eulàlia hi ha topònims que fan pensar en aquest ús del sòl: Prat del Formentí, Prat de la Manta, Prat de l'Oració, Prat dels Maons. Es pot discutir que el topònim «prat» és molt antic al delta (dels més antics, potser, que es troben en la documentació medieval) i que ell tot sol no prova de cap manera un ús tan específic com el que proposem. Però el veïatge immediat d'un «Prat Vermell» a Sants, que sabem positivament que es dedicava al blanqueig i tint de peces vermelles, ¿no fa pensar molt fortament que l'hospitalenc «Prat dels Maons» es podia dedicar al blanqueig i tint de peces de color blau maó? ¿O que potser estava relacionat amb un producte tèxtil semblant a l'anome-

nat «maó» que, segons el Diccionari Alcover-Moll, és una «roba de vions que es fabrica a les Balears»? La interpretació —que el nom també podria suggerir— en el sentit d'un hipotètic forn de rajols s'ha de deixar de banda quan sabem que ja entrar el segle XIX el Prat dels Maons és encara un prat de blanqueig, com veurem més endavant.

Deixem doncs dit, com a hipòtesi versemblant, que a la darrereria del segle XVIII hi havia a la marina de Santa Eulàlia diverses «fàbriques» o prats d'indianes que no eren indústries independents, sinó dependències de fàbriques de teixits establertes a Barcelona, interpretació que s'avé perfectament amb la literaritat de la resposta de Feliu Norta. Insistirem en el fet que la resposta és inequívoca en el sentit que aquests prats eren més d'un, mentre que, entrat el XIX, trobarem un únic prat de blanqueig com a hereu probable d'aquestes antigues instal·lacions. Hem de pensar per tant que la resta no va superar el daltabaix bèl·lic i econòmic de la crisi del canvi de segle; però malgrat això constitueixen el que podríem anomenar la «prehistòria» de la nostra industrialització.

TEIXIDORS I PUNTAIRES

En el procés de maquinització de la indústria tèxtil de Catalunya és conegut el retard del tissatge respecte de la filatura. La taula que reproduïm dona una idea de l'abast d'aquest desfasament:

El procés de mecanització de la indústria tèxtil catalana (1835-1861)

FILATURA	1835	1841	1850	1861
Fusos manuals (bergadanes o jennies)	691.949	315.612	183.778	7.366
Fusos mecànics:				
mule-jennies	27.220	323.937	475.490	?
contínues	—	22.744	51.040	?
selfactines	—	—	96.328	?
TOTAL	27.220	346.681	622.858	763.051
TOTAL DE FUSOS	719.169	661.843	806.636	770.417
TISSATGE				
Telers manuals	?	24.880	24.008	12.026
Telers mecànics	?	24.880	24.008	12.026
Telers mecànics	?	231	5.580	9.965
TOTAL DE TELERS	?	25.111	29.588	21.721

Reproduït de NADAL, Jordi; *El fracaso de la revolución industrial en España (1814-1913)*, Ariel, Barcelona, 1975.

Observem que entre 1841 i 1850, si bé la xifra de telers mecànics es multiplica per 24, el nombre de telers manuals gairebé no disminueix. Una bona part d'aquests telers manuals es trobaven en el domicili dels teixidors, que treballaven a tant la cana

i podien ser —o no— propietaris del teler. El fill els el proporcionava el mateix «fabricant» que després recollia i pagava la peça teixida. Segons Albert Balcells els tallers de treball a domicili d'aquestes característiques ocupaven encara pels volts de 1860 la sisena part dels efectius laborals del sector.

Els teixidors a mà van perdurar, segons molts autors, no com a pervivència d'una forma de producció arcàica que vindria a demostrar l'endarreriment del nostre procés de mecanització, sinó com a mecanisme flexible d'adaptació a les limitacions d'un mercat reduït. Els teixidors manuals, escampats pels pobles, solien tenir el teler com a font d'ingressos complementària de l'agricultura que, en molts casos, no els assegurava la subsistència. Quan la conjuntura feia pujar la demanda, una part de l'excés es canalitzava a través d'aquests teixidors. En els moments de contracció les fàbriques mecanitzades podien mantenir els seus ritmes de treball, mentre que els teixidors manuals es quedaven sense feina.

En el cas de l'Hospitalet, que és el que ens ocupa, Miquel Izard afirmava que l'any 1850 hi havia un total de 82 telers manuals que pertanyien a cinc empreses, que es reduïrien a una única empresa amb 28 telers l'any 1861.

A les fonts locals que ens ha estat possible consultar no hem pogut corroborar la xifra que proposa Izard. Però s'ha de pensar que la nostra font bàsica és el registre de la Matricula Industrial que, com tot document de tipus fiscal, és suspecte sempre d'ocultació. Resumides en una taula, les dades que coneixem sobre el tema fins a 1845 són les que segueixen:

Teixidors manuals a l'Hospitalet: 1845-1854

Any	Núm. de telers	Teixidors o propietaris
1845	25	Bartomeu Samada
1846	33	Pere Nolasc Pujals (8), Bartomeu Samada (25)
1847	25	Bartomeu Samada
1848	—	—
1849	35	Domènec Lantina
1850	35	Domènec Lantina
1851	20	Joan Toronell
1852	20	Joan Toronell
1853	27	Gerard Samada (12), Domènec Moreu (3), Marià Margarit (2 telers jaquart), Josep Ventura (1), Pau Mans (17), Joan Enrich (1), Pau Falguet (1), Josep Balasch (1), Josep Venturarnau (1), Pere Pau Llòpis (1), Josep Llòpis (1), Bartomeu Durban (1) i Marià Gatell (1).

FONT: Quaderns de registre de la Matricula Industrial, Arxiu del Museu Municipal d'Història.

Sobre on vivien i treballaven aquests teixidors només en tenim un parell de notícies indicatives: la primitiva denominació de «cases d'en Samada», aplicada a l'arregliment de construccions que posteriorment s'anomenaria carrer del Parral, i la notícia que la «fàbrica» de Pere Nolasc Pujals es trobava a la carretera de Collblanc.

Ja hem atribuït a la probable ocultació la no coincidència de les nostres dades

amb les que proporciona Miquel Izard. També podem atribuir a l'ocultació les estranyes oscil·lacions de la taula anterior. Les mateixes condicions, que avui anomenaríem d'«economia submergida», del treball dels teixidors a mà afavoreixen el fenomen, que es podia emparar, a més, en el recurs legal que proporcionava el fet que els «fabricants» residien a Barcelona, on ja pagaven les seves contribucions. Un altre exemple de l'abast que podien tenir aquestes ocultacions, que relativitzen molt el valor quantitatiu de les xifres que publiquem, el tenim en el cas de les puntaires.

El treball de les puntaires, igual com el dels teixidors manuals, era un dels recursos addicionals de l'economia d'una població on el proletariat rural era la majoria; un proletariat sotmès a situacions d'atur estacional endèmiques i que, ocasionalment —arran d'una inundació desusadament forta, per exemple—, revestien una gran gravetat. De l'existència de tallers de puntaires a l'Hospitalet en tenim notícies escampades i generalment indirectes en diferents moments al llarg de tot el segle, però fins fa ben poc no havíem trobat cap document que ens permetés fer-nos una idea quantitativa de la importància que revestia aquesta forma d'ocupació. No fa gaire, barrejat amb els papers del lligall de «Correspondència» de 1853, vam trobar l'esborrany d'un escrit de probable destinació fiscal que començava a il·luminar una mica el tema. A l'escrit s'especifiquen els set obradors de puntes de coixí que hi havia al poble, amb indicació del «fabricant» barceloní del qual depenien aquests obradors i del número de puntaires que hi treballaven. Amb les dades de població que coneixem hem calculat que la xifra de 198 puntaires que dona el document representen més del 20% del total de la població femenina major de 12 anys, una xifra ben considerable que fa pensar que aquesta era l'ocupació econòmica principal de les dones, com a complement dels ingressos domèstics, i que ho devia continuar essent fins que la implantació d'indústries mecanitzades de filats i teixits va obrir un nou camp a la mà d'obra femenina.

Puntaires a l'Hospitalet l'any 1853

Núm. de puntaires	Fabricant	Domicili del fabricant
40	Josep Fité	Barcelona
10	Josep Regomir	Barcelona
30	Domènec Margarit	Barcelona
39	Magí Canela	Barcelona
25	Antònia Roca i Bosch	Barcelona
24	Miquel Company	Barcelona
30	Salvador Santacana	Barcelona
198	TOTAL DE PUNTAIRES	

FONT: Arxiu del Museu Principal d'Història, lligall «Correspondència», 1853.

EL PRAT DELS MAONS

Un cert gust per la simetria ens fa acabar aquest recorregut per les activitats tèxtils anteriors a 1854 per allà on l'havíem començat és a dir pels prats d'indianes o de blanqueig de la Marina de la zona de Santa Eulàlia.

Els diversos escrits de les primeres dècades del segle que, d'una manera clara i contundent, afirmen que a l'Hospitalet no hi ha cap indústria i que l'única activitat

econòmica és l'agricultura ens fan pensar que els prats d'indianes vuitcentistes no van sobreviure al daltabaix que va representar, en tots els ordres de la vida, la crisi del canvi de segle; que és una manera discreta i un pèl metafísica d'anomenar uns anys convulsionats i ensangonats per dues guerres, la del Rosselló i, sobretot, la guerra del francès, l'anomenada guerra «de la Independència».

Però, malgrat tot, podem afirmar que l'any 1829 funcionava a la Marina de Santa Eulàlia un prat de blanqueig, no sabem si com a indústria independent o com a dependència d'una fàbrica barcelonina: l'anomenat Prat dels Maons. La notícia d'això ens ha arribat d'una forma molt indirecta, en un escrit de resposta al jutjat de Sant Feliu sobre repressaliats en el temps que el Comte d'Espanya, aquell foll sanguinari, va ser governador de Barcelona. L'escrit és del 17 de febrer de 1838 i diu el que segueix:

«En 4 de junio de 1829 se presentaron al alcalde un cabo y cuatro mozos de las escuadras con un oficial del referido Conde de España, para prender al capitán indefinido D. Francisco Massip, del regimiento de Murcia, el cual se hallaba de mayordomo en la fábrica de tintes llamada dels Mahons en este término...».

Dissortadament perdem després el rastre d'aquesta indústria fins arribar a l'any 1841. En aquest any sabem que, el 24 de juny, és fundada al mateix Prat dels Maons la fàbrica de blanqueig de Josep Poch, que treballa d'una manera ininterrompuda a nom d'aquests fins a 1845. Segons el propietari la instal·lació de la indústria li va costar 1.000 duros, que no sabem si fan referència al valor de la compra del prat o a despeses d'inversió i de millora. L'any 1845 el Prat dels Maons ocupava 13 treballadors que cobraven, entre tots, un total de 40.560 rals al cap de l'any (és a dir, un jornal mitjà de 10,4 rals, si comptem 300 dies laborables al cap de l'any). La indústria blanquejava un total de 20.800 peces anuals i les seves instal·lacions, segons un document de l'època, comprenien tres calderes i 7 «cubs de gas». Pensem que és possible que els «cubs de gas» facin referència a instal·lacions on es feia servir el clor com a agent blanquejador; quant a les calderes esmentades, si fossin instal·lacions motrius —cosa que de moment ignorem— ens obligarien a fer recular en 13 anys la data de l'inici del maquinisme en el nostre municipi.

A partir de 1845 —que és la data on comencen els registres de la matrícula industrial que s'han conservat— podem seguir l'evolució de la indústria a través d'aquesta nova font. El prat de blanqueig hi figura inscrit sense interrupció fins a 1853 a nom de Vicent Cuiàs. No hi ha dubte, tanmateix, que es tracta de la mateixa fàbrica; i si ens en quedava algun trobarem que, contradient la inscripció de la matrícula, en els papers que fan referència als esdeveniments de 1853 que tot seguit relatarem continua figurant com a propietari Josep Poch.

Per l'octubre de 1853 s'enceten uns conflictes el significat darrer dels quals no queda prou clar en la fragmentària documentació que ens n'ha arribat. Ens limitarem a transcriure ordenadament la informació que tenim i després ja veurem quines conclusions en podem treure.

ELS ESDEVENIMENTS DE 1853 I LA FUNDACIÓ DE «LA APRESTADORA ESPAÑOLA, S.A.»

Per ordre cronològic, els fets que coneixem són els que segueixen:

- 15-X-1853 22 treballadors (segons una llista que redacta l'encarregat de la fàbrica el dia 23 d'octubre) se'n va «sin haber dado el aviso previo a la autoridad». Pel que veurem immediatament aquests obrers que van abandonar la feina (i suposem que aquest abandonament vol dir que es van declarar en vaga) van ser substituïts per esquirols que continuaren treballant.
- 19-X-1853 El govern civil multa cadascun dels treballadors en vaga amb 10 rals (que vé a ser l'equivalent del valor d'un jornal). Les intimidacions contra els esquirols, que sembla que ja s'havien començat a produir abans, continuen. Al vespre es presenta a la fàbrica l'alcalde acompanyat per un destacament de la Guàrdia Civil.
- 23-X-1853 Francesc Lafarga, encarregat del Prat dels Maons, trameta a l'Ajuntament una relació nominal dels treballadors que van abandonar la feina. En aquesta relació s'indica també la població de residència de cadascun d'aquests 22 homes, que és la que segueix:
- 1 del Poble Nou
 - 2 de Barcelona
 - 2 d'Hostafrancs
 - 9 de la Bordeta
 - 8 de l'Hospitalet.
- 26-X-1853 Un escrit del governador civil adreçat a l'alcalde diu el que segueix:
«Por conducto fidedigno ha llegado a mi noticia que los trabajadores que abandonaron la fábrica de Don José Poch sita en el término de ese pueblo en el punto llamado de Mahons insultan y amenazan a los nuevos operarios, atemorizándoles de tal modo que algunos de ellos se han retraído ya de acudir al Establecimiento. Decidido a no tolerar tamaños abusos y a que caiga sobre sus autores el condigno castigo, encargo a V. que practique las más exquisitas diligencias para averiguar quien sean y proceder a su captura; en el concepto de que le exigiré la más estrecha responsabilidad de cuanto ocurra, así como si deja de remitirme presos a cuantos hayan contribuido a cometer semejante desacato».
- 11-XI-1853 Des del Govern Civil es demanen informes sobre la conducta i els antecedents de Ramon Audal (a la llista que esmentaven el 23 d'octubre hi figurava un Ramon Ordal, que deu ser la persona a la qual es fa referència) blanquejador de cotó que viu a Santa Eulàlia.
- 22-XI-1853 Josep Poch, el propietari del Prat dels Maons, notifica que s'ha venut la fàbrica a «La Aprestadora Española, S.A.». L'esmentat Josep Poch continuarà figurant, en documents posteriors, com a director o majordom de l'establiment.

Això és tot el que sabem, i val a dir que no és gran cosa. Quin va ser l'origen del conflicte? Quines eren les reivindicacions dels vaguistes? Com va acabar? La venda del Prat dels Maons fou una causa o una conseqüència de la vaga? O potser no hi va tenir res a veure? Són preguntes que per ara no sabriem respondre.

D'una manera gairebé simultània a la venda del Prat dels Maons a «La Apres-

tadora», i en el seu veïnatge immediat, el dia 27 d'octubre de 1853, segons escriptura pública atorgada davant del notari de Barcelona Montserrat (sic) Corominas, Francesc Elies cedeix a Antoni Pareto una porció de terra «para edificar una casa fábrica», que, com veurem més endavant, serà en principi una fàbrica de midó. D'aquesta manera els darrers mesos de l'any 1853 assenyalen l'aparició, a la zona de l'antic Prat dels Maons, de dos noms, «La Aprestadora» i Pareto, que tindran una gran transcendència industrial en aquesta zona de l'Hospitalet. Podem dir que en aquest moment se signa l'acta de naixement del que anomenarem «raval de l'Aprestadora», que durant molt anys serà un dels ravals industrials més caracteritzats de l'Hospitalet.

LES BÒBILES ENCARA NO EXISTEIXEN

Durant aquesta primera meitat de segle que estem repassant no trobem, en canvi, pràcticament cap referència a les indústries de la ceràmica, que posteriorment havien d'adquirir una importància tan definitiva per a l'economia local.

En tots els documents que ens han passat per les mans només hem trobat una referència, única i aïllada, a un tal Grau de l'Estevet, «fabricant de maons» i resident a l'Hospitalet, que és citat per la Fiscalia de la Comissió Militar de la Província de Barcelona el 16 d'agost de 1844. Aquesta citació probablement estava relacionada amb els processaments que s'havien instruït per delictes d'agressió a força armada, arran de la insurrecció de la Patuleia que s'havia produït l'any anterior. Però fins i tot en aquest cas —la citació només parla del «fabricante de ladrillos Grau del Estabet (sic), que también parece está establecido en este término»— és possible que només es tracti d'un home que vivia fora del terme, en les seves proximitats. Perquè allò que sí que sabem és que a la rodalia immediata de l'Hospitalet de forns de rajols n'hi havia, o si més no que n'hi havia hagut a la darrereria del segle XVIII.

Efectivament, la resposta del Corregiment de Barcelona al mateix qüestionari de Zamora que abans esmentàvem diu que «*hornos de solo ladrillo y tejas hay unos 30 en las solas inmediaciones de Barcelona, dos debajo de Esplugas, a la orilla de la carretera de Madrid, uno más allá de la Cruz Cubierta, tres en Sarriá y uno en San Boy*». Fins i tot podríem especular, pel que fa referència a aquestes bòbiles setcentistes, sobre si les dues de «*debajo de Esplugas*» es podien trobar a la zona de Can Vidalet, en terme municipal de l'Hospitalet o, si més no, en el seu immediatíssim veïnatge. Però la cosa que és certa és que no coneixem cap document que ens parli de bòbiles ni de cap mena d'indústria ceràmica a l'Hospitalet amb anterioritat a 1854. De fet, la implantació i el ràpid progrés a casa nostra d'aquesta mena de fabricació és un fenomen que va lligat directament, com veurem més endavant, amb l'enderroc de les muralles de Barcelona i amb l'expansió urbanística de la ciutat comtal pel seu Pla.

LES ACTIVITATS TRANSFORMADORES VINCULADES AMB L'AGRICULTURA

L'epígraf fa referència a aquelles indústries que es dediquen a transformar o elaborar, per a la seva comercialització o consum, els productes agrícoles locals. A la pràctica aquestes activitats es limiten al sector de l'alimentació; més concretament a la fabricació o elaboració de farines (molins fariners, obradors de semolers o fideuers) i a la destil·lació de vins per produir aiguardents (fassines). Un altre producte agrícola com el cànem, que manté una importància considerable a nivell local durant la primera meitat del segle XIX, no és elaborat al poble; si no és en el sentit merament artesanal del treball dels espardenyers, dels quals n'hi ha quatre de matriculats entre 1845 i

1862. Curiosament no trobarem cap indústria mecanitzada del cànem fins que aquesta planta hagi deixat de tenir una rellevància en l'agricultura local, puix que la fàbrica «Marquès Caralt i Cia.», a la zona de l'Aprestadora, es funda l'any 1873.

ELS MOLINS FARINERS

El mes d'octubre de l'any 1821, al cap de dos anys de la inauguració del Canal de la Infanta, la Junta de regants anuncia que ha rebut una proposta per construir un molí fariner en el terme de l'Hospitalet, aprofitant el desnivell d'una de les sèquies derivades de la conducció d'aigua principal (un desnivell considerable, de 12 m.). Pel que en sabem aquest molí es va construir efectivament l'any 1822, tot i que oficialment l'autorització dels aprofitaments energètics del canal no va arribar fins que es va publicar la Reial Cèdula de 22-XII-1824. El molí es trobava situat entre el Canal i el camí de Sant Joan, a la dreta de la riera dels Frares (més o menys l'actual intersecció del carrer dels Alps amb l'avinguda d'Isabel la Catòlica).

Era evident la conveniència d'un molí fariner que no estigués tan allunyat com els de Molins de Rei o de Papiol i que pogués servir l'extensa plana deltaica de l'esquerra del riu, sobretot ara, quan amb el regatge del Canal els rendiments potencials dels cereals augmentaven. És per això, per aquest increment de rendiments, que ben aviat aquest molí no és l'únic.

Gaspar de Leonart obté, l'any 1831, l'establiment d'un altre salt d'aigua, situat aquest sobre el llit mateix del canal i no sobre una sèquia de derivació, i gairebé a tocar del límit amb el terme de Sants, a la dreta de la riera Blanca. El molí Lleonart, tanmateix, no començà a treballar fins a l'any 1835, i tenia una capacitat de molinada molt inferior a la del molí de la Junta.

L'any 1838, en l'únic document que coneixem que ens dóna un resum dels contribuents pel concepte de subsidi industrial i comercial amb anterioritat a 1845, hi consten 3 molins fariners en lloc dels dos que hem dit. Pensem que és possible que en aquest recompte s'inclogui un altre molí que la mateixa Junta del Canal va inaugurar a l'esquerra de la riera Blanca, aigües avall del molí Lleonart, seguint el curs del Canal, el mateix any 1831. Aquesta explicació és plausible si pensem que en la cartografia elaborada per la mateixa Junta del Canal, l'anomenat «Salt de la Bordeta» (que és el d'aquest segon molí de la Junta), figura a migdia de la carretera provincial, és a dir, a la «mitja galta de mar», que fins a mitjan segle XIX va pertanyer al terme de l'Hospitalet.

M'adono que potser convé que m'expliqui una mica, i ho faré. Actualment el límit oriental del terme de l'Hospitalet segueix la línia que correspon al curs de la riera Blanca. Fins al darrer quart del segle passat això no era així. El límit entre els termes de l'Hospitalet i Sants (puix que aquest darrer municipi encara no estava agregat a Barcelona) seguia el curs de la riera des de la muntanya fins a la carretera de la Bordeta. En aquesta alçada el límit es desplaçava uns centenars de metres cap a llevant, de manera que es donava el cas que una vorera de la carretera pertanyia a l'Hospitalet i l'altra a Sants. Aquesta configuració de la barriada de la Bordeta és la causa que popularment fos anomenada «la mitja galta», puix que la mitja galta de la muntanya pertanyia a Sants mentre que la de mar era de l'Hospitalet. Aquesta situació de vegades va provocar conflictes per indefinició de jurisdiccions administratives. El més saborós dels que coneixem té a veure amb l'escrit que tot seguit transcrivim. Es tracta d'un requeriment judicial adreçat a l'ajuntament de l'Hospitalet arran dels fets insurreccionals

que van seguir, l'any 1870, una protesta popular contra les quintes, és a dir contra el reclutament obligatori. L'escrit diu això: *«Informará V. con toda urgencia a este Juzgado y con toda exactitud, el sitio donde los sublevados con motivo de la quinta hicieron fuego al batallón de Ingenieros que se dirigía a Barcelona el siete de abril próximo pasado, a las once y media de la mañana en el barrio de la Bordeta, y si dicho sitio pertenece al distrito municipal de Hospitalet o al del pueblo de Sanz (sic), toda vez que el radio de dicho barrio se halla distribuido entre ambas poblaciones»*. No sabem com es va resoldre el contenciós, però tant se val, ja hem situat la qüestió de delimitacions que volíem fer entendre. Deixem córrer la digressió i tornem als molins fariners.

Si les coses són tal com jo dic ja no és tan fàcil d'explicar perquè aquest tercer molí no figura a les inscripcions de la matrícula industrial de 1845 i a les posteriors, quan hem vist que els problemes jurisdiccionals continuaven vius l'any 1870. Però el cas és que des de 1845 el molí de la Bordeta desapareix de la documentació de l'Hospitalet, on només apareixen el de la Junta i el de Gaspar Lleonart.

Del mateix any 1845, al marge de la matrícula, tenim una descripció dels dos molins que ens ofereix, d'una manera sintètica, el panorama que resumim en el quadre que segueix:

Els molins fariners de l'Hospitalet l'any 1845

	Molí Sant Josep	Molí Sta. Eulàlia
Propietari	Junta del Canal	Gaspar Lleonart
Arrendatari	Coll i Cia.	—
Data de fundació	1822	1831
Núm. de treballadors	3	2
Núm. de pedres o rodes	4	5
Quarteres anuals que s'hi molinen	12.000	6.000

FONT: Elaboració pròpia a partir d'un esborrany d'informe del 19-I-1845, conservat a l'Arxiu del Museu Municipal d'Història, lligalls de «Correspondència».

El molí Lleonart, pel fet d'estar més a prop de mar, patia més que el de la Junta de la irregularitat estacional del Canal, gairebé sec a l'estiu i ja molt reduït a l'hivern perquè la major part de l'aigua s'havia derivat per regar a través de les diverses sèquies.

Entre 1845 i 1853 els dos molins (el de la Bordeta ja no torna a aparèixer enlloc més) figuren inscrits en els registres de la matrícula industrial de la manera que segueix. Observarem que el nom de «Coll i Companyia», que apareixia en el document que ens ha servit per a la taula anterior, ja no apareix com a arrendatari del molí de la Junta.

La presència dels molins fariners del Canal de la Infanta té un interès que va més enllà de la seva importància econòmica. Són el primer aprofitament energètic dels salts d'aigua del Canal, un aprofitament que més endavant es farà extensiu a indústries d'altres menes (molins d'escorça o de sofre, serradores de marbre, fàbriques de paper o fàbriques tèxtils) de forma exclusiva o combinada amb la presència de generadors de vapor.

Els molins de l'Hospitalet a la Matricula Industrial: 1845-1853.

Molí	Titolar a la Matricula (prop. o arrendatari)	Núm. de pedres inscrites en els anys successius de:									
		1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	
De la Junta	Josep Casanovas	2	2	—	—	—	—	—	—	—	
	Ramon Caula	—	—	2	2	2	2	—	—	—	
	Junta del Canal	—	—	—	—	—	—	4	4	4	
De G. Lleonart	Gaspar Lleonart	1	1	1	1	1	1	—	—	—	
	Germans Lleonart	—	—	—	—	—	—	2	2	2	

FONT: Resum de dades de la Matricula Industrial (1845-1853). Arxiu del Museu Municipal d'Història.

ELS FIDEUERS

Potser no cal que repetim gaire que l'Hospitalet és un poble de pagesos, però ho tornarem a fer. Una família de pagesos, tanmateix, s'adona de les possibilitats econòmiques que obre la immediatesa d'un mercat tan important com és el de Barcelona, i s'embarca en activitats comercials i tímidament industrials; és a dir, hi ha una família que fa servir les rendes de la terra per a aburgesar-se. I ho fa tan bé que esdevé una de les famílies nuclears de la burgesia local, d'aquesta burgesia hospitalenca que potser tenia la terra massa a prop encara, i com m'agrada dir, es va quedar a mig coure. Parlo de la família Oliveras. I dic tot això per posar de relleu una cosa que, si només miressim les inscripcions a la matrícula industrial, sembla gairebé anecdòtica: la petita fàbrica —que més que fàbrica devia ser un obrador familiar— de pastes de sopa de Just Oliveras, que si bé figura inscrit d'una manera regular com a comerciant semoler a partir de 1848, també hi apareix com a industrial els anys 1848, 1849 i 1850. Gairebé no res, però val la pena d'obrir l'ull. Perquè si repassem la història de l'Hospitalet fins al dia d'avui trobarem Oliveras a tot arreu: com a tractants de gra, ceramistes, terratinents, transportistes, batlles i emparentats amb gairebé totes les altres nissagues locals d'una certa rellevància. A la nostra història hi entren modestament: amb un obrador de pastes de sopa. Però calia deixar-ho dit.

LES FASSINES

En la consciència personal de la llengua hi ha termes que es claven com un ham, que fan carn i que és inútil voler-los desclavar. Vet aquí el terme «fassina», que és un mot que em fascina, si em perdoneu l'homonímia. En la meua memòria d'infant era un punt de referència toponímic: el que determinava la frontera de debò del barri de Sant Josep, una mica més enllà, venint de la Vila Vella, de la intersecció entre la carretera provincial i la riera dels Frares. Us juro (sóm una generació d'analfabets, jo tenia molt pocs anys i, és clar, era abstemi) que va passar molt de temps abans que esbrinés que «fassina» volia dir allò que diu el diccionari Alcover-Moll que vol dir: FASSINA (o «fessina»). - «f. Fàbrica antiga o alambí on es destil·la esperit i es fan begudes alcohòliques (...) ETIM.: probablement del llatí *officina*, “fàbrica”». Aleshores vaig saber que aquella fassina em lligava amb les vinyes que ja gairebé havien desaparegut quan jo vaig néixer, que era el meu fràgil pont amb la tradició

rural mediterrània del meu poble que, a la meva infantesa, era ja un paisatge tan arqueològic com les piràmides d'Egipte.

Les respostes que s'han conservat d'un interrogatori que el mes de maig de 1824 trameté l'ajuntament a les diverses «fàbriques» de l'Hospitalet ens dona notícies concretes —i les més endarrerides que coneixem per ara— de dues fassines o destil·leries d'aiguarent. Una és propietat de Jaume Serra i de Pere Ramis, i produeix de 30 a 40 càrregues d'aiguarent l'any (1 càrrega = 121,4 l.), entre anís corrent i aiguarent a la prova d'oli, varietat, aquesta darrera, que es destinava a l'exportació. De tota aquesta producció només se'n consumien al poble dues o tres càrregues (de tota manera 300 litres d'aiguarent per a una població de 2.000 habitants —i només parlem d'una de les fassines!— no ens parla pas d'un poble d'abstemis). El segon establiment, propietat de J. Anton Rossell, és d'instal·lació recent en aquell moment i es destina «a refondre los aiguarents que vingan de las Frabicas de la montaña de molts pobles de la província i embarcarlos (sic)». No es tracta per tant, en aquest cas, de destil·lar aiguarent, sinó de reelaborar-lo i millorar-lo de grau. Com que la indústria encara no funciona, el propietari diu que no pot donar dades sobre producció i consum. Diu només que «Lo consum sera mes o menos segons las demandas que agia per America». Hem de pensar que s'ha perdut la resposta d'una tercera fassina, puix que en un escrit que l'ajuntament tramet a la Junta d'Aranzels sobre les indústries de la localitat (10 de juny de 1824) es parla de tres fassines, i no de dues.

A aquestes tres fassines se'n degué afegir encara una quarta en un moment que ignorem. Això és el que es desprèn d'un escrit de l'any 1834 que diu abans de l'arrendament del corresponent dret de consum, a l'Hospitalet hi havia quatre fassines, però que ara, és a dir pel mes de febrer de 1834, només n'hi ha una.

En un extracte de la matrícula industrial de 1838 —que és l'únic document d'aquestes característiques que hem localitzat amb anterioritat a 1845— no s'esmenta cap destil·leria d'aiguarent, i per tant no podem assegurar ni tan sols la continuïtat d'aquell establiment que hi havia l'any 1834. En canvi, a partir de 1845, quan disposem de la sèrie completa de registres de la matrícula, trobem que, efectivament, hi figura una fassina a la carretera de Collblanc, a nom de Josep Oriol Pinós. Aquesta «fàbrica d'en Pinós» apareix inscrita fins a l'any 1850. A partir de 1851 passa a figurar a nom de Miquel Guitart, el qual probablement abandona la destil·lació el 1855, que és l'any que deixa d'aparèixer a la matrícula. Potser podríem posar en correlació aquest mutis amb la irrupció a Catalunya de la «malura vella» (el nom que popularment es donarà a l'oïdium per diferenciar-lo del mildiú, o «malura nova»; parlem, és clar, d'abans de la invasió de la fil·loxera), la primera plaga que afectarà massivament les vinyes del país durant el segle XIX. L'oïdium, segons Emili Giralt, arriba a Catalunya l'any 1853.

Després del tancament de la destil·leria de Miquel Guitart ja no tornarem a trobar fassines inscrites a la matrícula fins a l'any 1862.

EL SECTOR QUÍMIC

Parlar de «sectors industrials», en aquests anys, quan el que anem trobant són uns quants obradors escampats, és una exageració, és clar, però d'alguna manera s'han d'anar ordenant les coses. L'any 1824, entre els papers preparatoris de la informació sobre indústries locals que sol·licitava la Junta d'Aranzels (i que ja hem usat com a font per parlar de les primeres fassines) també trobem notícies sobre una fàbrica

d'àcids, propietat de l'Albert Bastardas, situada en el núm. 9 de la carretera de Collblanc. Segons un escrit autògraf del mateix Bastardas en resposta a un qüestionari que s'ha perdut, la fàbrica encara no havia començat a treballar —el 28 de maig de 1824— per manca de materials, i la intenció era dedicar-la a la fabricació d'oli de vitriol i d'aiguaforta, és a dir d'àcid sulfúric i d'àcid nítric.

No sabem si la falta de material a la qual fa referència l'escrit és una manca d'instal·lacions o de primeres matèries, però més aviat sembla raonable pensar que són les instal·lacions les que no estan enllestides, perquè el mateix escrit ens diu que *«esta Fábrica tiene la gracia de recibir de los Reales Almacenes los géneros que necesita al precio de gracia, por ser estancados, con arreglo a las Reales Ordenes»*; o potser és que, malgrat tenir el privilegi que calia per comprar aquests productes encara no disposava de diners. De qualsevol manera la fàbrica no degué trigar a posar-se en funcionament, puix que en un escrit del 21 de juny de 1825 la Junta de Comerç demana a l'Ajuntament informació sobre la marxa d'aquesta indústria.

Ignorem la importància que va tenir i el temps que va durar la fàbrica d'Albert Bastardas, i no tornem a tenir constància de cap més indústria d'aquestes mateixes característiques fins als anys 1838 i 1839, quan en els lligalls de «Correspondència» trobem diversos rebuts, emesos per la Capitania General, de les quantitats de sofre i de nitre o salnitre (nitrat de potassi) que agafa dels seus dipòsits de Barcelona un tal Francesc Setti, fabricant de productes químics, per tal de consumir-los *«en la fábrica de ácidos que posee en Hospitalet»*. El sofre i el nitre, recordem que ho deia Bastardas, eren gèneres estancats i la matèria primera per a fabricar àcid sulfúric i àcid nítric.

En el terme de l'Hospitalet no tenim coneixement de cap més fàbrica d'àcids fins que s'instal·la, a la platja de la Farola, la colònia de can Boada i Buigas (1884); però aquests quaranta-cinc anys de diferència marquen també un canvi important en els processos de fabricació, definitivament industrialitzats en el cas de can Boada i Buigas, on ja es faran servir les pirites com a primera matèria i el procediment de les cambres de plom com a mètode de fabricació.

A la mateixa zona de Collblanc s'instal·la, amb anterioritat a 1838, una fàbrica de sabó dur. El sabó dur (també anomenat sabó fort o sabó de pedra) és el que s'obté de fer servir, per a la saponificació dels greixos, un lleixiu de cendres vegetals riques en carbonat de sosa. Cal prendre en consideració aquesta darrera possibilitat si pensem que la collita de la barrella (*Salsola soda*, planta de la família de les quenopodiàcies, espontània en els sorrells del delta) tenia encara una certa importància a les terres baixes de la Marina. Aquesta fàbrica de Collblanc, segons els documents de 1838 que ja hem esmentat més amunt, té una caldera de 100 arroves de capacitat (1.040 Kg., aproximadament). L'any 1845 la fàbrica de sabó dur de Collblanc apareix registrada a nom de Mateu Buscà, el qual la traspassa a Miquel Matarrodona, a nom del qual la trobarem a la matrícula fins a l'any 1854. La fàbrica de Miquel Matarrodona és probablement la mateixa que ja havíem esmentat el 1838, puix que també es troba a la carretera de Collblanc, però ha ampliat la seva capacitat productiva, puix que té una caldera de 130 arroves (uns 1.352 Kg.) i un refredador (un *«resfriante»* diuen les inscripcions de la matrícula) per accelerar el procés de refredat un cop acabada la reacció de saponificació.

Segons un escrit del mes d'agost de 1853 en el terme de l'Hospitalet no treballa cap fàbrica de sabó, però aquesta afirmació ha d'indicar per força una aturada eventual o estacional perquè, com podrem veure més endavant, la fàbrica de Collblanc

continua treballant, sempre a nom de diverses persones, ben bé fins a l'any 1862.

Ja només hem de fer esment d'un parell d'obradors més per acabar d'enllestir el periple que hem fet a través de les activitats transformadores anteriors a 1854. Hem de parlar de la fàbrica de midó propietat d'Estanislau Prats, situada a la Vila Vella, que funciona (o que si més no figura inscrita a la matrícula) entre els anys 1845 i 1848. Finalment, tot i que no és una indústria química, esmentarem per no deixar-ne aïllada la referència la indústria de Joan Bosch, adobador de pells d'ovella, que apareix inscrit a la matrícula industrial els anys 1851 i 1852.

CONSIDERACIONS FINALS

En conjunt podem afirmar que les escasses activitats transformadores que s'instal·len en el terme de l'Hospitalet abans de l'any 1854 són en la seva major part vinculades a l'agricultura (els molins, els fideuers i les fassines) o bé que representen una economia complementària per als pagesos pobres o peons agrícoles (telers manuals i puntaires). També trobem, particularment a la zona de Collblanc, activitats que es desplacen a zones ben comunicades però despoblades, a causa de les possibles molèsties que les emanacions del procés podien produir a la població (fàbriques d'àcids i sabons). No hi ha indústries vinculades a la construcció; el gran desenvolupament de la ceràmica és un fenomen que s'encetarà més endavant a conseqüència de l'expansió urbanística de Barcelona.

Com a tret més destacat hem d'assenyalar la pervivència —a la mateixa zona on ja hi havia prats d'indianes a la darrerria del segle XVIII— d'activitats auxiliars de la indústria tèxtil del cotó (blanqueig i tint al Prat dels Maons), que seran el punt de partida, a la segona meitat del segle, d'un important raval industrial tèxtil.

Des d'una perspectiva global hem d'observar l'escassa quantitat de mà d'obra que ocupen aquestes activitats (llevat del cas de les ocupacions artesanals complementàries de l'agricultura). Això fa que en conjunt no puguin ser tingudes per una exageració estadística les afirmacions que trobem repetides en el sentit que en el terme no hi ha indústria i que l'única activitat econòmica és l'agricultura.

No podem considerar enllestit aquest apartat sense donar un cop d'ull a la distribució geogràfica de les activitats que hem esmentat. Veiem que a Collblanc, com ja remarcàvem més amunt, s'hi instal·len sobretot les activitats que podien produir molèsties a causa de les emanacions càustiques o tòxiques; si bé no són les úniques que es radiquen en aquell sector, on també trobem en algun moment la fassina de Pere Oriol Pinós o la manufactura tèxtil de Pere Nolasc Pujals.

A la Marina de Santa Eulàlia, zona d'emplaçament tradicional de prats d'indianes, ens trobem amb una continuïtat en aquesta mena d'ús industrial del sòl.

A tocar del Canal de la Infanta, del qual n'aprofiten el potencial energètic dels salts d'aigua, però no massa lluny de les zones poblades (la Vila Vella o la Bordeta) és on trobem els molins fariners.

A la Vila Vella, com a nucli principal de població, es concentren els teixidors i les puntaires; per la resta només hi trobem en aquesta època activitats industrials de vida efímera (l'adobador de pells o la fabriqueta de midó d'Estanislau Prats) o bé vinculades a una activitat comercial (l'obrador de pastes de sopa de Just Oliveras, que també té botiga oberta).

Aquesta estructura triangular del poblament i de la vida econòmica de l'Hospitalet és la conseqüència d'una polaritat lligada, en definitiva, a dos processos econòmics

diferents. La zona de la Bordeta i Santa Eulàlia, igual com el Collblanc, reben indústries i es configuren com a nuclis de poblament per un fenomen de satel·lització relacionat amb la industrialització de Sants. Sants, entre 1789 i 1854, passa de tenir 500 habitants (segons la resposta al qüestionari de Zamora) a tenir-ne més de 6.000 (6.379, segons el primer Cens Nacional de 1857). Aquesta brutal dinàmica demogràfica (un creixement del 1.300% en 60 anys!!) la va impulsar, entre altres coses, la instal·lació dels dos grans vapors: el vell, al carrer de Galileu, i el nou, és a dir «La España Industrial». Mentrestant, la Vila Vella de l'Hospitalet encara continua lligada a l'economia agrícola tradicional. Aquesta polaritat i l'estructura triangular que en resulta és una matriu bàsica el funcionament de la qual trigarà molts anys a alterar-se.